

DÁVID GYULA

„...a magyarság bennünk nem jó és balsors függvénye. Egyetlen állapot”

JEGYZETEK TAMÁSI ÁRON
KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI PUBLICISZTIKÁJÁHOZ

Az elmúlt évtizedben, szépirodalmi munkáinak gyűjteményes kiadásával párhuzamosan, megnövekedett az érdeklődés Tamási Áron publicisztikája iránt is. Közéleti szerepvállalásáról szó esett az 1937-es Vásárhelyi Találkozót felelevenítő művekben (Csatári Dániel Budapesten, Turzai Mária Bukarestben megjelent könyveiben), szembenézett vele a kortársai közül Kacsó Sándor, Nagy István és Balogh Edgár önéletrajzi regényeik, emlékezéseik, emlékirataik lapjain, s nemrég napvilágot látott az első gyűjtemény is. (*Tiszta beszéd. Publicisztikai írások 1923—1940. Össze- gyűjtötte az utószót írta Bernáth Ernő. Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1981.*)

Lehetséges tehát, sőt szükséges a teljes közírói pálya saját korán is túlmutató tanulságainak, mai mondanivalóinak közvetítése.

Tamási Áron publicisztikája lényeges vonásaiban párhuzamos szépírói munkásságával: kezdetei az első írói sikerek idejére (az 1923—24-es évekre) esnek, kiérlelődése az évtized végéig tartó tapogatózás után a Brassói Lapokban való jelentkezéssel kapcsolódik össze, ahol *Tiszta beszéd* címet viselő rovatát megjelenteti, a tetőzés ideje az 1936—37-es évek — a Vásárhelyi Találkozó előkészületeinek és megvalósulásának időszaka — s az első nagy periódus a harmincas évek végén már nyomasztó bel- és világpolitikai eseményekkel, majd a kirobbanó második világháborúval a háttérben, 1940 tavaszán zárul. Ez után — a más és más világnézeti meghatározottságú 1940—1944-es, 1945—1947-es, majd a több évi megszakítás után az 1953—1965-ös szakaszokban — már háttérbe szorul a közíró Tamási Áron, s publicisztikai jelentkezései csupán kísérő motívumai újrainduló szépírói munkásságának. Többszörösen indokolt tehát, hogy figyelmünket elsősorban az 1923—1940 közé eső első periódus írói példájára, mondanivalójára fordítsuk.

Az 1923—1940 közötti években ugyanis a szépírói pálya úgyszólván elválaszthatatlan a közíróitól: az utóbbi csúcsai egybeesnek az előbbi kiteljesedéseivel. S ez nem is lehet másként annál az írónál, aki 1929-ben, a romániai magyar irodalom történetében oly nevezetes „vallani és vállalni”-vita kapcsán ezt írta: „Nekem most nem műformák és elvi kérdések jelentik az irodalmat, hanem a fájdalom és az öröm, a panasz és a gyermekes kuncogás, a népem sorsa, amely bennem vonaglik, a harc minden hazug és gonosz ördögfia ellen: egyszóval az élet.” (*Igy van. Erdélyi Helikon, 1929. 9. 697.*)

A közíró Tamási Áron 1923-as jelentkezése, akárcsak a szépíróé, összekapcsolódik a Tizenegyek Antológiájában együtt nyilvánosság elé lépő fiatalok törekvéseivel. Közülük legközelebb talán Balázs Ferenchez áll, aki a falu népében, s konkrétan a

székelységben látja azt a népi erőt, amelynek társadalmi, erkölcsi és műveltségi alapjára fel lehetne építeni az induló romániai magyar irodalom épületét. Van ebben az ideológiában jó adag — Szabó Dezsőn nevelkedett, s még nyelvezetében is őbelőle kisarjadó — „népbarát” romantika, de a sokszor robbanásig túlfűtött megfogalmazások mögött (a „népi” és a „faji” terminológia akkori szétválasztatlansága ellenére is) kétségtelenül e nemzedék közösségi felelőssége és hivatáskeresése jut kifejezésre. S ez a jellemzés alapján Tamási Áronra is érvényes, aki *Az erdélyi magyar irodalom körül* című cikkében így fogalmaz: „Ezt a földet nekünk kell fénnel behintennünk, ezt nekünk kell kedvvel, kultúrával, sok vágy beteljesítésével, mint egy karácsonyfát, feldíszítenünk. Ezt érezzük, ezt valljuk, ezt vállaljuk.” (Pász-tortúz, 1923. május 26.) Egy másik korai cikkében pedig: „En a szántóvetők kezét megcsókoltam, és nem lettem megalázott tőle, hanem erős és jó mindenekfelett. Aki közületek velem együtt ezt megcselekszi, megáldja és örömét megtartja az Isten. Soha el ne felejtétek, hogy hátatok megett gondokkal, bajjal megrakodva, árvasághoz hozzászokva, félmillió székely áll, kiknek térden állva kéne napestig hálálkodnotok: mert ők sok száz esztendeje nap nap után csodát cselekszenek: hőségben, zivatarban, jó és rossz időben, örökké kezükben tartják a munkát, és félelmetes hittel termésre kényszerítik a sovány földet.” (*Jussomat ne vitassátok*. Keleti Újság, 1923. július 7.)

Kívülről jött írónál ez a hang talán gyanús lehetne. De Tamási Áronnak a szántóvető kézre hajló mozdulatát a farkaslaki szülői ház hitelesíti, s ez a kötődés egy életre szóló biztosíték, hogy a kezdeti romantikus pátosz sohasem torzul olcsó kommersz székelykedésbe, sőt a székely népélet mélységeit felszínre hozó művészetté tisztul, s az írónak terhes és gerincroppantó idők, eszmei elbizonytalanodások után is sikerül visszatárlnia a „gondal, bajjal megrakottak” küzdelmes életéhez, emberibb jövőt építő igazához.

A fent idézett két Tamási-cikk még az Amerikába indulás előtt születik, s a hang romantikus pátosza az elválás kiváltotta lelkiállapottal is összefügg. Amikor azonban már a háromévi távollét élményei kíváncsoznak az író tollára, a távolból hazaküldött „tudósításai” (a *Virrasztás* című 1943-as kötetben *Bajszszerző nagyvilág* cím alatt kerülnek majd egy ciklusba), s a Mikes Kelemen levélírói attitűdjéhez igazodó *Székely legény levelei Amerikából* tele vannak valóságfelismerésének elmélyüléséről, eszmeiségéről, eszmeiségének tisztulásáról tanúskodó megfigyelésekkel. Tulajdonképpen a „nagyvilágban” is változatlanul azokra figyel, akik „örökké kezükben tartják a munkát”, de messze kitarulnak körülötte a dimenziók: átutazóban is észreveszi Lengyelország új, polgári köztársaságának belső ellentmondásait, dolgozó népének elesettségét, az Újvilágban pedig az új társadalmi igazságtalanságokat (az ipari kapitalizmusban uralkodó embertelen hajszát, a lelketlen bürokrata gépezetet, a szervezeten garázdálkodó fajgyűlöletet).

Igen fontos, hogy az új élményektől is ösztönözten, itt az amerikai évek alatt mélyül el még jobban Tamásiban a szülőfölddel és annak népével való összetartozás tudata. A hontalanok és kitzasztottak üzenetét klasszikus tömörséggel majd csak Ábellet fogalmaztatja meg („Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”), de már az egyik korai amerikai tudósításba belefoglalja annak a székely munkáscsaládnak a példáját, amely minden áldozatot vállal azért, hogy kapcsolata a szülőfölddel meg ne szakadjon, s bár az egyik gyermeket hazaküldhesse, „nehogy elfelejtsen magyarnak lenni”. (*Székelyek között Amerikában*. Ellenzék, 1924. szeptember 21.) A húszas években, a novellákkal összehasonlítvaa számszerűen nem nagy ez a publicisztikai termés, mégis jelentős, mert itt fogalmazódik meg a felismerés, hogy egy közösség számára a létezés gondja egy a közösségként való megmaradás gondjával. Innen vezet az egyenes út a Vásárhelyi Találkozó elnöki emelvényéről elhangzó költői szépségű szavakig.

Hazatérése után jó három év telik el, amíg a közíró Tamási Áron 1928-ban egyszerre berobban a közéletbe, Kacsó Sándor védelmében, aki épp ekkor vívta publi-

cisztikai harcát a gyergyói székely favágók igazáért, a kizsákmányoló banktőke ellen. Tamási Áron cikkének már a címe is jellemző: *Ajánlom magam: Tamási Áron vagyok, s mint új tanú érkeztem a gyergyói „ügyekkel” kapcsolatban* (Brassói Lapok, 1928. június 30.) s még jellemzőbb, de egyben a sajátos Tamási-hangvételt jelző az is, amit önmaga írói elkötelezettségéről, az írás felelőségéről és szuverenitásáról papírra vet: „Emberi életnek szebb célja nem lehet, mint küzdeni azokért, akik magukra maradtak. Szóval és tollal, öregem és fiatalon harcolni azokért, akiket kihasználnak és elvetnek.

Akik állnak a földön két fáradt lábbal, és nincs senkijük, csak néha az Isten.

És ezt a tömeget rendesen úgy hívják, hogy: Nép.

S ezek között nem utolsó a székely. Érdemes küzdeni érte, és érdemes sok mindent feláldozni érte, s boldog legyen az, aki a legtöbbet áldozhatja.

Ez a legtöbb pedig az Élet...”

Jó tudnunk, hogy ez a népi-nemzeti elkötelezettség Tamási Áron ez időbeli cikkeiben egyáltalán nem siklik a nemzeti kizárólagosság ingoványos talajára. Az az író, aki az *Erdélyi csillagok* című novellában tragikusan szép emléket állított a fajok közötti gyűlölködés áldozatainak, Kacsó Sándor védelmére írott, fent idézett cikkében is így fogalmaz: „Mi mindenkit szeretünk, mert tudjuk szeretni a saját fajtánkat. Mi békességet akarunk mindenkivel, aki Erdélyben lakik, mert közös a sorsunk.” S ugyanebben a szellemben írja meg cikkét az 1848-as agyagfalvi székely nemzetgyűlés 80. évfordulójára is (*Erdély békességet fog találni*. Brassói Lapok, 1928. november 24.), amikor az egykori agyagfalvi kiáltvány szavait idézi, s ezeken át tesz hitet önnön nemzeti mivoltunk felelős képviselője, s más népek nemzeti mivoltának tisztelete mellett.

A harmincas évek fordulóján íródott Tamási-cikkeket ma olvasva persze számolnunk kell azzal is, hogy annak az időszakkal sok tekintetben a maitól eltérő volt a terminológiája a „nép”, „nemzet”, „faj” problémakörében is, sőt e fogalmak jelentésének letisztultatlansága annak idején is polémiaokra vezetett. Ez történt a nevezetes Tamási—Karinthy—Kosztolányi-vitában, amikor Tamási a romániai magyar irodalom eredményeit lekicsinylő fölényeskedést érzett bele Karinthy egy nyilatkozatába, s úgy utasította vissza azt, hogy Kosztolányi figyelmeztelése nyomán kellett pontosítania a faji kizárólagosság értelmezésére is alkalmat adó megfogalmazásait (*Üzenet Karinthy-nak*. Brassói Lapok, 1930. augusztus 27., *Rák-e vagy más?* Ellen-zék, 1930. szeptember 7.). S ez történt a *Progresszió és nemzeti eszme* (Bukaresti Lapok, 1932. október 17.) című cikk esetében is, amelyben még bizonyos illúziók is kifejezésre jutottak az akkor hatalomra került Gömbös-kormányzat szociális demagógiái irányában. A kutató és a figyelmes mai olvasó számára azonban épp a harmincas évek Tamási-publicisztikájának egésze nyújt segítséget ezeknek a cikkeknek a helyes olvasásában és értelmezésében.

A közéleti harcokban való állásfoglalással párhuzamos Tamási ez időben keletkezett irodalmi publicisztikája is. Egyértelműen szemben áll azokkal a konzervatív és jobboldali vádaskodókkal, akik hadállásaitak feltűnik az erdélyi magyar irodalom új irányzatától: a Helikon íróinak világnézetileg és esztétikailag széles horizontú irodalmi törekvéseitől (lásd a jobboldali Új Nemzedékkel vitázó cikkét „Azok a baloldali erdélyi titánok” címmel a Brassói Lapok 1929. március 4-i számában); keményen utasítja el a romániai magyar konzervatívok vádaskodásait, vagy idejét múlt irodalomszemléletét (*Benedek Elek emléke körül*. Brassói Lapok, 1930. január 11., *Még egyszer a végszó jogán*. Uo., 1930. január 22., *Magyar irodalmi agronom*. Uo., 1931. március 22.); figyelemreméltó esztétikai és irodalompolitikai nyitottságról tesz tanúságot, amikor az Erdélyi Helikonban — mindjárt Gaál Gábor felfedező cikke után — elismerő bírálatot ír Szilágyi András *Új pásztor* című regényéről (1931. 1. szám); figyeljen a színpadot a népi kultúra mélyéről merítve megújítani akaró kezdeményezésekre (Szentimrei Jenő *Siratóban* című darabjáról s *A székely „kék madarászokról”* írva), de a népi jelszóval való visszaélésekre is (*A székely írószágról, Édes anyanyelvünk*). Amikor pedig a nevezetes „vallani és vállalni”-

vitára kerül sor, az ő belülről elhangzó bírálata a legsúlyosabb a „sereges múltbalyoglás” ellen, amely „tünet”, „...ragadós írói gesztus, vagy ha úgy tetszik: divat. És nem egyszer kibúvás az írói feladat elől.” „... az erdélyi magyar irodalom — figyelmeztet — nem a mi valóságos, fájdalmas sorsunknak a képe, hanem egy levegőtlen, fonnyadt, nem eleven, hanem életmímelő irodalom...” Majd így folytatja: „Nem mondom, az utóbbi időben eljutottunk egy biztatóbb állomáshoz. Ez az állomás a helikoni írók csoportosulása. Mai napig azonban ez még csak keret, melyben vázlat a kép. Sokszor elszomorodom, amiért a Helikon nem használja ki azt a nagyszerű alkalmat, amelyet saját maga teremtett. Türelmetlen, eleven szellemmé kellene kiforrnia, és el kellene söpörnnie ezzel a szellemmel minden buta és ügyakasztó maradiságot, amit „konzervatívizmusnak” neveznek nálunk is; és el kellene sodornia minden hazug és gyökértelen, kotlós „radikalizmust”, amely csak azért kiabál, mert nem engedik őt lakájnak lenni.” (Igy van. Erdélyi Helikon, 1929. 9. 697—698.)

Már utaltunk arra, hogy milyen távolság választja el Tamási ekkori publicisztikáját a nemzeti kizárólagosságtól, a fajelmélet ideológiájától. Nos, a harmincas évek elején ebben a problémakörben is továbblép az író, s már közvetlenül a Vásárhelyi Találkozó felé mutató megfogalmazásokig jut el. Jellemző módon épp a Gömbös táplálta illúziókból indult „új szellemi front”-vitához hozzászóló cikkében (Népi szellemet a Duna mentén. Magyarország, 1935. április 28.) fordítja ellentétébe a magyarság kelet-európai vezető szerepéről hirdetett nacionalista tételt: „Teljes tudatában kell lennünk annak — írja —, hogy a Duna-medence jövődő történelmében vezető szerepet fogunk játszani... Mondanom sem kell, hogy e szerep alatt sem fizikai, sem lelki impériumot nem értek, hanem egyszerűen értem abban a feladatban való előljárásunkat, hogy a Duna menti népeknek egymásra kell találniok.” (Az én kiemelésem. D. Gy.) S ugyanebben a cikkében az egymásra találás útját-módját is megjelöli: „Nem is tartozik ide, de nem is célravezető, hogy a politika szerepét fejtegessem ebben a kérdésben. Úgysem látok közeli és komoly lehetőséget arra, hogy a politika közelebb hozhatná ezeket a népeket egymáshoz. Annál inkább kell nekünk vállalkoznunk arra, hogy a politika és az uralkodó rétegek megkerülésével, kizárólag a szellem eszközeivel és a művészet hódító erejével fejlődjünk egymáshoz. Nem látom be, hogy amíg a politika zajlik és kavarog a fejünk felett, azalatt miért ne találkozhatnék a néppel!” Majd így folytatja: „Énbennem a gyűlöletnek egyetlen szikrája sincs semmiféle nép iránt. Hiszem, hogy nemcsak nálam van ez így, aki népi származásomnál fogva a szolidaritásnak bizonyos fajtáját érzem mindenféle néppel, hanem így van azoknál is, akik igazán jól ismerik a népeket.” (Kiemelés az eredetiben.) Különben ez a cikk, amelynek alapján József Attila oly elismerésre méltónak ítélte, az „új szellemi front” vitájához szintén hozzászólva, Tamási Áron gondolkodásának „az ellenforradalom sorvasztó szellemétől érintetlen” fejlődését, „a magyar népek és minden népek szociálisan és szellemileg jobb és emberibb életéért”, „az író szabad megnyilatkozásáért” való kiállítását. („Új szellemi frontot!” Szocializmus, 1935. 5. sz.)

Az előbb idézett írások jelentős része a Brassói Lapokban 1933 májusa és 1934 júniusa között megjelent sorozatában (Tiszta beszéd) látott napvilágot, s nyilvánvaló, hogy ennek a sorozatnak nemcsak az író Tamási Áron közéleti súlyának növelésében, hanem az ő eszmei tisztázódásában is nagy szerepe volt. Mégsem véletlen, hogy ez a folyamat épp az 1937-es Vásárhelyi Találkozó idején és eseményei közepette ér el tetőfokára. Hiszen míg egyfelől a faszizmus nemzetközi és hazai előretörése, a nemzetiségi lét egyre növekvő fenyegetettsége siettetett és pozitív irányban határozta meg Tamási világnézeti fejlődését, a külső körülmények még nem fejlődtek odaig, hogy erőszakos korlátozásaikkal az író torkára fojthatták volna a szót, vagy eszmei torzulást előidéző rejtőzködésre kényszeríthették volna.

Ahhoz azonban, hogy a Cselekvő erdélyi ifjúság cím alatt (a Brassói Lapok 1936. áprilisi számaiban szintén Tiszta beszéd fejcímmel) megjelenő sorozat, a romániai magyar ifjúság nemzedékeinek és csoportosulásainak ez az átfogó számba-

vétele célravezető is legyen, nem volt elegendő az egyéni tisztánlátás, a meggyőző okfejtés. Ahhoz szükség volt a történelmi körülmények egyetemleges érlelő hatására is. A fasiszta fenyegetettség helyzetében ugyanis épp a 33-as évek derekán egyre szélesebb körűvé vált egy „népfronti” összefogás szükségességének felismerése, amelyre nem csak a munkásosztály ideológiájának letéteményesei jutottak el, hanem sokan a háború utáni polgári demokráciák politikai és társadalmi stabilitását féltők, az emberiség egyetemes erkölcsi és művelődési értékeit őrizve elefántcsonttoronyba zárkóztak, sőt a tájékozatlanságból a faszizmus szociális demagógiája iránt bizonyos illúziókat táplálók közül is. Ma már ismerjük részleteit annak az átrétegződésnek, amelynek eredményeképp például a romániai magyar szellemi életben egymásra találnak, vagy párhuzamosan haladnak a Korunk és a Helikon korábban élesen szemben álló táboraikhoz tartozók, sőt még egy Reményik Sándor is eljut a „Végvári-versek” korábbi megtagadásától a faszizmussal nyíltan szembe forduló *Korszerűtlen versekig*. Nos, az Ady Társaság és konkrétan Balogh Edgár levélbeli felhívására válaszul született Tamási-cikksorozat szintén ennek az egységt teremtető törekvésnek a szellemében íródott, s ezt a szellemet fejezi ki a négyrészes helyzetelemzés sokat idézett zárótétele is: „Az Erdélyi Fiatalok népi demokráciája és a Hittel magunk revíziója így egészítik ki egymást. S ha a népvalóság hirdetői nem adtak volna felfogásunknak hangot és újabban nem mozgolódnának egyre jobban, úgy érezném, hogy az önmagunk és népünk újraértékelése és a kissé romantikus népi demokrácia mellé hiányzik valami, ami nemcsak a világ fejlődéséhez való igazodásunkat mutatja, hanem a mi új gazdasági és társadalmi szervezkedésünket is egészségessé tenné. Ez pedig a szocializmus, amely nem elégzik meg a népi demokrácia nagyon tágra értelmezhető eszmekörével, hanem valóban azt jelenti, amit a demokráciának jelentenie kéne: a dolgozó nép uralmát...” (Brassói Lapok, 1936. április 12.)

A „népi demokrácia”, „szocializmus” kifejezéseket persze megint csak az akkori Tamási-terminológia összefüggésében kell értelmeznünk. Hiszen ennek a cikksorozatnak a szerzője nem az osztályharc marxista elméletének ideológiai talajáról fogalmaz. Sőt épp ebben a cikksorozatában azt is kijelenti: „Olyan értelemben tehát, ahogy uralkodó népeknél, nincsen nálunk (a romániai magyar társadalomban) osztálykérdés. Csupán görcsös maradványai vannak meg, és az a szellem, amely így is épp elég sok akadályt gördít a belső szociális átalakulás elé.” Erdemes lenne azonban megvizsgálni, hogy vajon az osztályharc homogén nemzeti államokban és bizonyos történelmi szakaszban egyértelmű képlete miképpen módosul — általában — egy fejlettebb, tehát konkurenciát jelentő polgári rétegű kisebbségekkel „megáldott” feltörekvő nemzeti burzsoázia vezette országban, vagy akkor, ha egy ilyen ország az egyedeiben és közösségeiben különböző fenyegetettségi helyzeteket teremtő faszizálódás útjára lép. Hiszen a Vásárhelyi Találkozó előkészületi szakaszában korábban „fasisztának” címzett, vagy „keresztény és nemzeti” elveikhez ragaszkodó csoportok képviselői mutattak hajlandóságot az összefogásra azokkal, akiknek „nemzetközisége” addig megbocsáthatatlan bűnnek tűnt a szemükben. Nem alaptalanul mondotta tehát Tamási Áron: „Közös a harc is az öröklött és ma is működő szellem ellen, amelyet immár nyíltan is meg kell vívni, betűk és cselekedetek útján. Közös a törhetetlen és céltudatos törekvés is, hogy az erdélyi magyar nép megmentésére kell sietni, és ezt a tömeget minél előbb gazdasági és szellemi életünk tengelyévé kell tenni.”

A Tamási-féle osztályszemléletnek döntő jegye: demokratikus hierarchiája. „...nincs osztályharc közöttünk, csak egyetlen osztály van, a nép! S ez a nép áll a faluból, a munkásból, a középosztályból és a történelmi nemességből. Csak éppen a sorrendet kell megállapítani: úgy, ahogy most leírtam” — szögezi le nem sokkal a Vásárhelyi Találkozó küszöbén (*Mind magyarok vagyunk*. Független Újság, 1937. május 29.). A Találkozó után pedig jelképes erejű ez, hisz egy kolozsvári munkásotthonban elhangzott előadásában szintén ezt szögezi le: „Mi, bármely osztály születtei vagyunk és bármilyen politikai világnézetet vallunk, hirdetjük azt, hogy az

erdélyi magyarság életében is le kell dönteni a választófalakat, amelyek mereven osztályokra tagolják és elzárják egymástól a magyarság különböző rétegeit. Véglegesen leszámolunk azzal, hogy a születésnek a nemzeti közösség irányításában és vezetésében előjogai volnának. Az arisztokrácia előjogos történelmi osztálya az erdélyi magyarság életében megszűnt. Ennek az osztálynak az egyedeit, ha munkát és jogot kívánnak, a népközösségtől, éppen olyan szigorú erkölcsi és nemzeti szabályok szerint ítéljük meg és el, mint azt az embert, aki külvárosban vagy szegény falusi házban született. Nem ismerjük el a polgári középosztály jogát arra, hogy fáradt szempontjai szerint és kicsinyes érdekeinek megfelelően ő képviselje és irányítsa a magyar közösséget" (*A vásárhelyi találkozó írói élcsapata a kolozsvári munkásság előtt*. Ruffy Péter beszámolója. Brassói Lapok, 1938. április 3.) S iktasuk ide mintegy a gondolat kiegészítéséül az ímént már idézett, *Mind magyarok vagyunk* című cikk egy mondatát: „...magyarságunk gerincévé a dolgozó népet kell tenni. Ebből kell új középosztályt kialakítani és odanyomni a másiknak a helyére, amely jórészt világnézettel keresi pénzét.”

Magának a Vásárhelyi Találkozónak az eseményeire nem áll módunkban kitérni. Egyrészt jószerével ismert eseményeket kellene újra felelevenítenünk, másrészt tulajdonképpen külön tanulmány tárgya lehetne Tamási Áron szerepének elemzése is. Az ő közírói pályájának alakulása szempontjából azonban különös jelentősége van a találkozó utáni szakasznak, amikor alapvetően új helyzetekben kellett a felismert cselekvés további lehetőségeit megkeresni.

Annak idején heves vita — s a mozgalom ellenfeleinek táborában káröröm — kísérte a Vásárhelyi Találkozón létrehozott Állandó Bizottság feloszlását, épp a találkozó évfordulóján. A „jobbra szakadtak” és „balra szorultak” szembenállása azonban (hogy Balogh Edgár egy akkori cikkének címét parafrázáljuk a kialakult helyzet jellemzésére) nem csupán és talán nem is elsősorban azért következett be, mintha a baloldal csak „trójai falónak” akarta volna használni a találkozót, vagy mintha a jobboldal „elárulta” volna annak szellemét. Az okok sokkal mélyebben, a megváltozott belpolitikai körülményekben rejlenek. Ezeket elemezve mutat rá Csatári Dániel: „Az intézmények, eszközök, anyagi lehetőségek — vagyis végrehajtó hatalom — nélküli, csupán a valóság ismeretére és a szellem erejére építő mozgalom megkapaszkodása még normális politikai légkör esetén is lassú folyamat, de szinte lehetetlen egy olyan időszakban, amikor a nemzetközi események gyors változása csaknem havonta új és új helyzetet teremt, s amikor még a baráti összejöveteleket is az állami rend fel forgatására irányuló cselekménynek minősítik.” (*A Vásárhelyi Találkozó*. Bp. 1967. 126—127.)

Valóban erről volt szó. A nyíltan fasiszta erők egyre növekvő előretörésének megakadályozására II. Károly király 1938. február 11-én egész Románia területére bevezeti az ostromállapotot, s katonai igazgatási szervek előzetes engedélyéhez köt mindenfajta összejövetelt. Alig egy hónap múlva rendelet jelenik meg az összes politikai pártok és szervezetek feloszlásáról, majd a szakszervezetek betiltásáról, végül királyi törvényrendeletre megalakul az ország egyetlen politikai szervezete, a Nemzeti Újjászületés Arcvonal, s egy évvel az ostromállapot-rendelet megjelene után ennek magyar alosztályaként, mint nemzetiségi tömegszervezet a Magyar Népközösség. Ez utóbbi intézkedés, amint arra a román párttörténeti kutatás rámutatott, összefüggésben volt a „józanabbul gondolkozó román kormánykörök” és haladó román polgári politikusok ama felismerésével, hogy „... sikerük megkívánja kedvező belpolitikai légkör kialakítását, s ennek érdekében megfelelő hangulat biztosítását az együttlakó nemzetiségek soraiban is...” (*Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéből és testvéri együttműködéséből a román nemzettel*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 350.) Így készül királyi felkérésre memorandum a romániai magyarság sérelmeiről és kívánalmairól, majd ennek alapján megszületik az úgynevezett kisebbségi statutum, létrejön egy kisebbségi kormánybizottság, majd kisebbségi minisztérium, s ugyanakkor törvények jelennek meg az Anghelescu-féle, úgynevezett kultúrzonatörvény eltörléséről, anyanyelvű iskolák

felállításáról, nemzetiségi alkalmazásának módozatairól különböző állami állásokban és munkahelyeken stb. „Nyilvánvaló — figyelmeztet azonban az idézett mű —, hogy e törvények taktikai megfontolásokra épültek, ügyes sakkhúzást jelentettek...” és „...nem is kerültek mindig alkalmazásra”. (I. m. 351.) Ám egyelőre a különböző intézkedések nemcsak arra voltak alkalmasak, hogy illúziókat teremtsenek a hatalmi szóval létrehozott egységes nemzetiségi szervezet és az azt létrehozó hatalom iránt, hanem arra is, hogy az így létrehozott kereteket, mint cselekvésre adottakat számításba lehessen venni.

Persze számolni kell azzal is, hogy e keretekhez való alkalmazkodás bizonyos elvek kényszerű feladásával járhat együtt. S Tamási Áron 1939—40-es publicisztikájában ez ki is mutatható. 1939 őszén — egy esztendővel a Vásárhelyi Találkozó Állandó Bizottságának önfeloszlatását kimondó nyilatkozat után — megjelenik a 33 aláírással ellátott, de Tamási Áron fogalmazta *Nemzedéki Vallomás*, e rövid periódus azóta is sokat vitatott-bírált dokumentuma. Itt már többszörösen körülírt, általánosságokban burkolt a nemzetiségi egység Vásárhelyt még oly világosan ki nyilatkoztatott elve, s az általánosságok — valamint a nyilatkozat aláírói között szereplők és a kihagyottak nevei — politikai engedmények lehetősége előtt sem zárják le a kapukat. „...a körülöttünk ható tényeket ismerjük — hangzik a vallomás szövege —, és az előttünk dolgozó nemzedéket türelmetlenségünkkel nem zavarjuk. Ha valaha szép és nyugtalanító díszek voltunk a nemzet építményén, most erős hid vagyunk, mely az előttünk járókat összeköti a nyomunkba lépő ifjúsággal.” A vallomásban azonban ugyanakkor kifejezésre jutott a változott körülmények között is változatlan közösségszolgálat igénye is: „A történelem mostani árjában küszködve a magyar valóságot és értéket kutatjuk, elmével és szívvel. S amikor úgy érezzük, hogy történelmünkben, nagyjaink szellemi alkotásaiban és népünk műveltségében máris megtaláltuk, egyszerre és egyforma tisztelettel ragadjuk meg mind a hármat. A történelem tanítása szerint a nemzettest átvészelő és megtartó ereje társadalmában nyugszik. Számunkra tehát ma a magyar társadalom az ösztönös sorsközösségen túl az az öntudatos munkaközösség, amelyet a nemzettest különböző rétegeinek egymásért végzett testvéri szolgálata éltet. Éppen ezért a nemzeti megbecsülés és elismerés mértékévé, egyénekkal és intézményekkel szemben, a tényleg elvégzett munkát és szolgálatot tesszük.” (Ellenzék, 1939. október 15.)

A vallomásnak nem egy részletére persze találó Balogh Edgár mai jellemzése („a tű hegyén angyalokat számláló elbódulás”), az egészek a jelentését azonban Tamási Áron 1939—40-es publicisztikájának azok a bekezdései-mondatai-félmondatai adják, amelyekben változatlanul visszacsengenek a *Vásárhelyi Hitvallás* gondolatai. „Falunak és munkásságnak kölcsönösen biztosítani kell a nemzeti keretek között a megillető helyet” — olvassuk a *Tévedező nyájak, gondatlan pásztorok* című cikkben (Ellenzék, 1939. november 5.); „ez a társadalom... egy idő óta a népi közösség felé vajúdik... A korhadt gátakat valamikor jól megépítette volt a magyarság vezető rétege, de az idő eljárt: a gátak korhadni kezdtek, és az eszmék árja nőni” — írja a *Jégtörő gondolatok* című cikkében (Ellenzék, 1939. november 26.); „meg kell állapítani az alkotó erők és a szellemi javak új sorrendjét, hogy a jövő építésének alapja a rend és igazság legyen” — hangzik a *Még csak egyet szólott a kakas* (Ellenzék, 1939. december 17.) egyik mondata. S megtaláljuk — méghezózá kiemelt helyen — a Vásárhelyi Hitvallás oly fontos tételét is: a testvéri összefogás lehetőségeinek keresését a román néppel: ez jut kifejezésre Tamásinak a Magyar Népközösség megalakulásának küszöbén írott *Magyar Szövetség* című cikkében (Ellenzék, 1939. február 5.), amikor a romániai magyarságot „jogalkotó nemzetiségnek”, sőt „történelmi nemzetnek” nevező Nicolae Iorgára hivatkozva figyelmeztet nemzetiségi közösségi felelősségünkre, vagy az Ellenzékben 1939 őszétől szerkesztett *Vasárnapi Szó* című melléklet programadó cikkében, ahol ezt olvashatjuk: „Értékeljük és megbecsüljük magát a román népet, amellyel rossz és jó sorsban együtt kell élnünk. Figyelemmel kísérjük és méltatjuk a román népi kultúrát, mert az a

véleményünk, hogy a politika izgalmi és tévelygési alatt él egy bölcs, megértő világ, melyet a nép hordoz. (*Szellemi őrség*. Ellenzék, 1939. október 15.)

A „munka és szolgálat” tere Tamási Áron számára — immár a kitört második világháború árnyékában — az évtized fordulóján ennek a nyolcoldalas heti mellékletnek a szerkesztése, amelynek minden számához vezércikket ír, s amelynek anyaga kialakításában is jelentős szerepet játszik. Ebben a mellékletben megszólaltak az időszerű belső gondok, megmutatkozott a történelmi-társadalmi helyzet megszabta tennivalók keresése, és kifejeződött a kortárs román kultúra értékeinek tudatosítására irányuló törekvés, de emellett szerepet kapott azoknak a kötelekeknek az ápolása is, amelyek az akkor már közel két évtizedes romániai magyar irodalmat a magyar klasszikus hagyományhoz, s másfelől a közös vagy rokon világnézeti és művészi feladatokkal szembenező magyarországi kortársakhoz fűzte. Tamási Áron kapcsolatai a népi írók egy részével addig is eszmetársi és baráti volt: a jobboldali támadások és meghurcoltatások ellen megvédelmezett Féja Gézával (*Nyíltan, de ne gonoszul!* Szabadság, 1936. június 14.), a nemrég Romániában járt Németh Lászlóval, akinek fontos tapasztalatokban gazdag romániai útjegyzeit a korabeli román sajtó is érdeklődéssel kommentálta (*Isten velünk és mindenki ellenünk.*” Kovács György beszélgetése Tamási Áronnal. *Független Újság*, 1936. február 15.) és másokkal, s most természetesen, hogy a Vasárnapi Szó hasábjain őket is megszólaltatja: Németh László *Kisebbségben* című „háborgató új könyvéből” közöl részleteket, Féja Gézától, Illyés Gyulától, Szabó Zoltántól, Györfly Istvántól, Erdélyi Józseftől cikket, tanulmányt, verset, novellát. A romániai magyar írók közül e melléklet hasábjain megszólalók mellett az ő írásaik is hozzájárultak a „munka és szolgálat” szellemének erősítéséhez.

A Magyar Népközösséghez fűződő illúziók azonban nem tartottak sokáig. Néhány hónap alatt nyilvánvalóvá lett, hogy a királyi diktatúrának nem életképes és a romániai magyarság egészét tömörítő, a dolgozó parasztság és a munkásság alapjairól egy népi társadalom kiépítését munkáló közösségre van szüksége, hanem olyan kirakatszervezetre, amely ideig-óráig levezetheti az elégedetlenséget. S nem sokkal azután, hogy a Népközösség konzervatívjainak sikerül kiszorítaniok a munkába szintén bekapcsolódott baloldalt (Józsa Béláék) a szervezetekből, minden bejelentés nélkül Tamási is beszünteti a Vasárnapi Szót, s az utolsó, 1939. január 21-i számban keserű jegyzet kíséretében újra leköszölt programcikke (ezúttal *Testvéri és nemzeti közösség* címmel) remények és valóság szembesítése is.

Az 1923—1940 közötti időszak Tamási-publicisztikájának epilógusa újra a Brassói Lapokhoz kapcsolódik, ahol Szentimrei Jenővel vitázik az író időszerű közösségi feladatairól. Első cikke (*Időszerű tanítás*. Brassói Lapok, 1940. március 24.) még magán viseli a *Nemzedéki Vallomás* „átkozott ezópuszi nyelvének” ballasztjait (ezzel hívja ki Szentimrei vitacikkét is), de a másodikban (*Időszerű kérdések*. Brassói Lapok, 1940. április 1.) már újra a régi hang szárnyal a magasba. „... a szellem szolgálata — írja — nem önkéntes, hanem létezésének egyetlen magyarázata. Tehát nem azt kérdelem tőle, hogy szolgálta-e népét, hanem azt kérdezem: vétett-e léte ellen?” Majd így folytatja: „Egy bizonyos: magyarnak születünk, családban és iskolában annak nőttünk; majd végérvényesen döntöttünk abban, hogy hűségben halunk meg, ha már meg kell halni. Ez a magyarság bennünk nem jó és balsors függvénye. Egyetlen állapot... Ez a talpköve az egységnek, melyben lelkileg csakugyan szervezett közösséggé válhatik az erdélyi magyarság.”

A közösségteremtés nagy ígérete: a Vásárhelyi Találkozó, s az ideig-óráig reményekkel kecsegtető Magyar Népközösség alkalmainak elmúltával, sokszorosán vesztérfeltes időkben talán pusztába kiáltott szónak minősülhetett az újra magányosan harcra szálló író figyelmeztetése. De annál nagyobb az értéke, hiszen az a teljes hallgatás, az országokat és népeket elnyeléssel fenyegető tehetetlenségérzés, a barbár erőszak nyílt tobzódása, a pogromok és terrorcselekmények idején hangzik el, az egész pályaszakasz legszebb lapjaira emlékeztető felelősséggel.